

Lucia ADASCALIȚA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1010-3380>

Grafica satirică din RSS Moldovenească. Anii 1945-1950

DOI: <https://doi.org/10.52603/arta.2022.31-1.10>

Rezumat

Grafica satirică din RSS Moldovenească. Anii 1945-1950

Grafica satirică, în calitate de gen al artelor vizuale, până acum nu s-a bucurat de atenție din partea cercetărilor fenomenelor artistice de la noi. Cu toate acestea, acest gen, cunoscând mai multe etape de dezvoltare, prezintă un interes sporit pentru studiul artelor pornind de la faptul, că mai mulți artiștii plastici au dezvoltat acest gen al creației artistice, iar unii dintre ei au reușit să înzestreze imaginile create cu expresii și mesaje originale. În studiu sunt expuse examinările orientările de ordin tematic și artistic (figuri de stil, materiale, tehnici) de elaborare a imaginilor din domeniul graficii satirice din RSS Moldovenească din perioada 1945-1950. Această perioadă a fost marcată de experimentele plastice întreprinse în domeniul respectiv de pictorii Iurie Rumeanțev, Simion Polingher și Boris Șirocorad. Grafica satirică devine promovată și cunoscută în mediul larg al populației grație etalării lucrărilor în cadrul expozițiilor de artă plastică, dar și prin intermediul unor ediții periodice.

Studiul este completat cu referințe de ordin istoriografic și arhivistic care au înlesnit aducerea în actualitate a unor aspecte necunoscute, dar importante pentru cunoașterea specificului evoluției graficii satirice în perioada de referință.

Cuvinte-cheie: grafică satirică, imagine, compoziție, mijloace de expresie, mesaj.

Summary

The satirical graphics of the Moldavian SSR in the period 1945-1950

Until now, satirical graphics, as a genre of visual arts, has not received much attention from our researchers of artistic phenomena. However, this genre undergoing several stages of development, is of great interest in the study of the arts, starting from the fact that several fine arts artists have developed this kind of artistic creation, and some of them have managed to equip the images created with original expressions and messages. The study examines the thematic and artistic guidelines (figures of style, materials, techniques) for image production in the field of Moldavian SSR satirical graphics in the period 1945-1950. This period was marked by plastic experiments conducted in this field by the painters Iurie Rumeantsev, Simion Polinger, and Boris Shirocorad. The satirical graphics becomes promoted and known to the general public thanks to the display of works at exhibitions of fine art, but also through regular editions.

The study is complemented by historical and archival references that made it easier to bring up to date aspects that were unknown but important for the knowledge of the specific nature of the satirical graphics evolution during the reference period.

Key-words: satirical graphics, image, composition, means of expression, message.

În perioada 1945-1950, dezvoltarea artelor plastice avea loc în condiții dificile. Remarcăm faptul că operele de artă, în decursul acestor ani, reflectă teme ale războiului și ale cotidianului. Influențați de încercările grele din timpul războiului, caricaturiștii în devenire precum Iurie Rumeanțev și Simion Polingher, fiind mobilizați pe front, creează lucrări grafice la locul faptei. După încetarea războiului plasticienii nominalizați realizează lucrări grafice printre care și imagini satirice. Opțiunile artistice ale creației acestora, ca de altfel și a majorității pictorilor ce au activat în

perioada de referință, se încadrează în filierele stilistice ale timpului.

Relevantă în sensul cunoașterii orientărilor artistice ale timpului este rubrica „*Pentru realismul socialist în artă*”, ce a văzut lumina tiparului în ziarul „*Moldova Socialistă*”, nr. 205 din 8 octombrie 1945. Aici, în articolul intitulat „*În slujba norodului*”, sunt publicate crâmpelurile din cuvântarea lui G. Faustovski, șeful Cărmuirii Artelor de pe lângă Sovietul Comisarilor Norodnici al RSS Moldovenești, care menționează că „*pictorii ... trebuie să lupte pentru arta pătrunsă de ideile co-*

muniste, arta până la capăt dreaptă, realistă, înfățișând luminos viața norodului..., pentru o înaltă ideologie și adevăr în opera de artă, stăruindu-se către culmile realismului socialist” [5, p. 1]. Menționăm faptul că „titlurile articolelor publicate în presă promovau idei de restabilire și dezvoltare a economiei și culturii naționale” [3, p. 50].

Realismul socialist, în calitate de metodă de creație din acele timpuri, „presupunea redarea directă, nemijlocită a realității” [4, p. 16]. În ziarul „Moldova Socialistă” nr. 205 din anul 1945, au fost publicate sarcinile de creație ale pictorilor Moldovei. Sarcinile făceau parte din planul tematic care a fost întocmit în rezultatul desfășurării primei Conferințe a Uniunii Pictorilor din RSS Moldovenească desfășurată „sub semnul activității creatoare obștești și politice”. Stabilirea unui plan tematic deriva din apropierea „sărbătoririi, în anul 1947, a celei de-a XXX-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și 29 de ani de la crearea Armatei Roșii și a Flotei Militare-Maritime”, precum și din hotărârea „de a organiza cea de-a doua expoziție de artă, care va fi închinată acestor date” [5, p.1]. Astfel, președintele Uniunii pictorilor sovietici a RSS Moldovenești, A. A. Vasilev enumără, în articolul de pe paginile ziarului menționat, următoarele obiective: „crearea de producții care vor oglindi epopeea Marelui război pentru apărarea Patriei și participarea norodului moldovenesc în acest război; crearea de producții cu tematica din istoria norodului moldovenesc; zidirea socialistă și restabilirea gospodăriei republicii; bărbații de stat ai Moldovei, eroii din trecut și de amu, eroii frontului și spatelui frontului – crearea galeriei de portrete; ș.a.m.d.” [5, p. 1]. Pentru întocmirea planului tematic al expoziției, cererile artiștilor plastici au început să fie depuse încă prin noiembrie 1945, dat fiind faptul că organele de stat încheiau contracte cu plasticienii, iar comisiile speciale țineau sub control executarea operelor [4, p. 16-17].

Artiștii plastici care practicau pictura, sculptura, grafica, arta decorativă, înțelegeau în mod individual sarcinile de creație ale genurilor plastice pe care le profesau. În această ordine de idei, graficienii caricaturiști, care în această perioadă se pronunțau prin intermediul foilor grafice pe paginile presei periodice, insistă asupra redării mimetice a formei personajelor și a mediului tridimensional spațial în care acestea sunt reprezentate. De regulă, pictorii apelează la particularitățile specifice ale desenului clasic atât tonal, cât și liniar, tratat prin reprezentări exacte, laconice și grațioase. În

vederea valorificării expresive a subiectului tratat, artiștii plastici, ce practică grafica satirică în această perioadă, modelează volumul formelor implicând grotescul, în calitate de mijloc de expresie de importanță, în limita abilităților artistice pe care le dețineau la vremea respectivă. Pictorii „utilizau de cele mai multe ori materiale specifice graficii de șevalet: acuarelă, guaș, creion, cărbune, tuș, încadrându-se artistic în filierele expoziționale ale epocii” [4, p. 16].

Astfel, este cazul să menționăm că, pe 24 august 1945, la Chișinău a fost deschisă *Expoziția consacrată aniversării a 5 ani de la reunirea Basarabiei și Moldovei* [4]. Aceasta reprezenta o dare de seamă a artiștilor pentru ultimii cinci ani. Printre participanții la expoziție, pe lângă pictorii Moisei Gamburd, Mihail Grecu, Lazăr Dubinovschi, Claudia Cobîzev, se număra și graficianul Simion Polingher care practica grafica satirică. De remarcat este faptul că „la data de 1 iunie 1945, Simion Polingher este unicul grafician care făcea parte din lista artiștilor membri ai Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova” [3, p. 52].

Artiștii plastici, în lucrările prezentate la expoziție, își generalizau impresiile, fără a reproduce lumea obiectivă în detaliu și fără a reda lumina unui anumit moment al zilei [4, p. 14]. În acest sens, la conferința din octombrie 1945, secretarul organizației de partid a Direcției pe probleme de cultură din republică, atrage atenția conducerii uniunii de creație asupra „demascării influențelor periculoase ale formalismului în creația plasticienilor moldoveni” [5, p.3]. Tot în ziarul „Moldova Socialistă”, nr. 205, anul 1945 apare articolul intitulat „Împotriva formalismului”, unde se scriau următoarele: „Elementele formei artistice sunt un țel în sine și nu slujesc conținutului, nu oglindesc acest conținut. Culori pentru culori, linii pentru linii, umbră pentru umbră, fiindcă filosoful Kant a spus, că frumusețea adevărată nu atârână de nici un țel. Așa, de-o pildă, unii pictori se mărginesc să reducă realitatea la culoare, uitând, că culoarea îi numai un element al formei artistice și împreună cu celelalte elemente trebuie să alcătuiască conținutul” [5, p.3].

În contextul celor menționate, specificăm faptul că în edițiile periodice, ce văd lumina tiparului între anii 1945-1950, se observă prezența, pe de o parte a unor lucrări grafice satirice cu caracter de anecdote în care sunt valorificate scene din viața cotidiană, iar pe de altă parte scene ce înfățișează arena internațională de la acea vreme. Aceste lu-

crări grafice apar de la caz la caz, o dată la câteva luni. Imaginile realiste ale personajelor și obiectelor înconjurătoare din lucrările acestei perioade au o încărcătură simbolică și asociativă.

Analizând demersul creativ al artistului Sîmion Polingher din perioada expusă examinării, menționăm că acesta a realizat afișe, ilustrații și caricaturi, ultimele fiind tipărite de către grafician frecvent, îndeosebi pe paginile edițiilor periodice de după anii 1950.

Genul caricatural a văzut lumina tiparului, în perioada 1945-1950, în așa ediții periodice ca „Молодежь Молдавии” (Molodezh' Moldavii) și „Moldova Socialistă”. Începând cu anul 1946 un alt artist plastic, Iurie Rumeanțev, activează în calitate de pictor la ziarul republican „Молодежь Молдавии” unde continuă să își dezvolte și abilitățile de caricaturist. În anul 1946 pe paginile acestui ziar se întâlnesc lucrări care sunt afiliate parțial genului graficii satirice, dat fiind faptul că acestea sunt realizate în maniera unei ilustrații cu elemente tratate nișel grotesc și prezintă scene rupte din viața de zi cu zi cu tentă sarcastică și umoristică. Acestea erau prezentate în cadrul rubrici intitulată „К сожалению – бывает...” (K sozhaleniiu – byvaet...) (Fig. 1), unde grafica însoțea textul care prezenta o întâmplare, o situație ce a avut loc în una dintre localitățile din țară.

În luna ianuarie a anului 1946, pe paginile ziarului „Moldova Socialistă” apar patru șarje la adresa lui Lazăr Dubinovschi, Moisei Gamburd, ș.a. realizate de către un artist necunoscut, dat fiind faptul că acestea nu sunt semnate (Fig. 2). Lucrările artistice menționate prezintă a fi o conexiune a portretului fotografic și a desenului realizat de mână. Pentru această perioadă istorică șarja în calitate de categorie a graficii satirice se regăsește rar în edițiile periodice. Acest gen grafic nu este dezvoltat și nici practicat pe larg de către artiștii plastici.

În anul 1947, începând cu luna august și până la sfârșitul anului menționat, pe paginile ziarului „Молодежь Молдавии” (Molodezh' Moldavii) au apărut câteva caricaturi semnate de artistul plastic Iurie Rumeanțev, printre care: „Зловещая тень” (Zloveshchaia ten'), „Законы джунглей в современной Эладе” (Zakony dzhunglei v sovremennoi Elade) ș.a. Acestea, fiind realizate în tuș, satirizau relațiile dintre diverși actori de pe arena internațională reflectând, prin mijloace artistice proprii caricaturii, interesele ascunse ale protagoniștilor.

În lucrările grafice menționate plasticianul a îmbinat demersul literar cu expresiile și mesajul

promovat de imaginile realizate în genul graficii satirice. Acestea se completau reciproc și în rezultat, cuplul versuri-caricatură, atrăgea atenția cititorului și făcea posibilă tălmăcirea celor reprezentate și, nu în ultimul rând, memorizarea cu ușurință a momentului reprezentat grafic.

Întrucât grafica pentru ziar trebuie să fie captivantă, clară, laconică, pictorul Iurie Rumeanțev modelează volumul obiectelor și personajele cu ajutorul liniilor și a petelor tonale, obținând imagini expresive. Foile grafice amintite implică un număr redus de personaje. Imaginile fiind lipsite de elemente decorative, pun în valoare aspecte asociativ-simbolice, fapt ce ajută pictorul să prezinte propriile viziuni asupra unor evenimente politice. Astfel, în unele caricaturi se atestă utilizarea pe larg a alegoriei. Aceasta i-a oferit artistului posibilitatea de a lărgi arealul informativ al imaginii. În caricaturile realizate de către plasticianul Iurie Rumeanțev se atestă opțiuni de redare a conținutului satiric prin intermediul limbajului specific al artei realiste. Subiectele foilor grafice sunt plămădite artistic de către grafician în rezultatul observației și analizei evenimentelor ce se petrec în viața cotidiană.

Particularitățile menționate presupun, într-o anumită măsură, alinierea majorității operelor realizate de Iurie Rumeanțev, din perioada respectivă, în filierele artistice ale vremii în care au fost create. Mai târziu, în deceniul care a urmat, artistul caricaturist îndreptându-și vârful ascuțit al peniței și al creionului satiric asupra subiectelor cotidiene, treptat va utiliza diverse tehnici și chiar va încerca combinarea acestora.

În anul 1946, la Chișinău, au fost organizate câteva expoziții: în luna martie „Expoziția lucrărilor artiștilor plastici moldoveni consacrată zilei internaționale a femeii”, în luna mai „Expoziția lucrărilor maeștrilor (seniori) ai artei moldovenești” și în luna septembrie „Ce-a de-a șaptea expoziție a lucrărilor Uniunii Artiștilor Sovietici ai Moldovei” [6, 7]. În cadrul acestor expoziții nu a participat nici un grafician care la acel moment ar fi practicat grafica satirică, iar prin urmare, nu au fost expuse opere caricaturale.

Documentele de arhivă atestă organizarea, în anul 1947, a două expoziții cu implicarea artiștilor caricaturiști. Astfel, în noiembrie 1947, în incinta Muzeului de Stat de Arte Plastice al RSSM, a fost deschisă „Expoziția lucrărilor tinerilor artiști”, iar în perioada 8 octombrie-1 decembrie 1947 la Chișinău a fost vernisată „Expoziția Republicană

consacrată aniversării a 30 de ani ai *Marei Revoluții Socialiste din Octombrie*” [8]. Printre cei 41 de artiști participanți la expoziție se numără și Boris Șirocorad care, stabilit cu traiul în orașul Chișinău cu începere din anul 1945, se manifestă pe larg în domeniul graficii satirice. Pentru expoziția menționată, plasticianul Boris Șirocorad a creat o serie de lucrări în guașă. Personajele din imaginile acestei serii erau realizate plastic armonios, fiind exersate vast expresiile grotești în modul de tratare a formei. Pictorul pune în lumină și valorifică mesajul promovat de accesoriile ce vin să caracterizeze personajele în cauză [1, p. 19].

Printre lucrările create de către Boris Șirocorad în perioada analizată, menționăm „*В глубинах треста*” (*V glubinah tresta*) (1945), „*Се лев*” (*Se lev*) (1947), „*Сговор*” (*Sgovor*) (1948), „*Куда бы еще «не вмешаться»*” (*Kuda by eshio „ne vmeshat’sia”*) (1948). Însăși denumirile acestor caricaturi denotă abordarea de către artist a temelor ce au la bază evenimente ce se desfășurau la acea vreme, acestea fiind popularizate inclusiv prin intermediul presei periodice în formă de text și lucrări grafice satirice. Pornind de la faptul, că în primii ani de război Boris Șirocorad activa în calitate de pictor la ziarele „*Социалистическая Осетия*” (*Sotsialisticheskaia Osetia*) din or. Ordjonikidze și „*Комунист*” din or. Erevan, acesta se inspiră de la metodele artistice exersate de către pictorii din РОСТА, astfel pictorul reușește să exerseze artistic diverse tehnici de lucru cu materialele plastice [1, p. 9; 10]. Experiența pe care a dobândit-o l-a ajutat pe artist să-și dezvolte spiritul de observație și să reacționeze prompt la evenimentele ce se întâmplă în jur, prin crearea unor imagini în care grotescul, metafora și zoomorfia servesc în calitate de elemente fundamentale ale compozițiilor grafice-satirice. Astfel, activând în calitate de pictor, Boris Șirocorad prezintă pe paginile „*Окна Правды*” (*Okna Pravdy*), între anii 1943-1944, și „*Окна ТАСС*” (*Okna TASS*), în perioada 1944-1945, un șir de imagini satirice care se încadrează în opțiunile plastice promovate atât de plasticienii grupului Kukryniksy, cât și de pictorii Boris Efimov, Iurii Ganf, ș.a. Totuși Boris Șirocorad se face cunoscut pe larg atunci când acesta publică caricaturile și afișele sale satirice în ediții periodice.

Activitatea artistică din anii de război au contribuit la formarea manierei personale a pictorului Boris Șirocorad evidențiind-ul ca un cunoscător al particularităților de interpretare metaforică a faptelor și evenimentelor. Imaginile satirice create

de către pictor se caracterizează prin combinarea tehnicilor de realizare a imaginii, prin evidențierea mimicii personajelor, prin expresivitatea mișcărilor și conotațiile semantice de ordin metaforic. Artistul exersează pe larg principiul transformării, acesta fiind unul dintre cele mai răspândite în grafica satirică. Principiul menționat îi asigură autorului atingerea expresiei și a mesajului imaginii. De cele mai multe ori, în creația sa, Boris Șirocorad apelează la mesajul generat de metaforele întruchipate plastic prin intermediul imaginilor de animale, păsări și obiecte reprezentative. Acestea contribuie la reprezentarea artistică a caracterelor și faptelor umane. În acest sens, amintim de lucrarea „*В глубинах треста*” (*V glubinah tresta*) (1945) (Fig. 3) „realizată pe hârtie în tuș și acuarelă, ce a fost publicată în „*«Окна ТАСС»* (*Okna TASS*), nr. 22” [1, p. 45]. În imaginea menționată, Boris Șirocorad reprezintă în mod metaforic, prin intermediul imaginilor personificate ale unor rechini, o scenă din viața cotidiană, scenă care poate fi întâlnită adesea la unul dintre locurile de muncă. Mesajul lucrării este transmis concomitent și prin intermediul unei legende în formă de versuri, contribuind la amplificarea rezonanței dezvoltărilor satirice. Asocierea particularităților și modului de viață a rechinilor cu cel al unor funcționari de la un oarecare loc de muncă, este realizată plastic prin utilizarea unor atribute precum încălțăminte, piese vestimentare, piese de mobilier, acoperământ de cap, acestea fiind caracteristice modului de viață a făpturilor umane. În perspectiva atingerii expresiei artistice și a mesajului, Boris Șirocorad a redat mediul în care ar fi putut avea loc scena, reprezentând formal și cromatic, imaginea unor adâncuri de mare, a nisipului, a scoicilor și a coraliilor, iar accentul fiind pus pe redarea sugestivă și exactă a imaginii botului rechinilor, în special a celui din prim plan: ochii deschiși și țipători, gura larg deschisă, lacomă. Aceste caracteristici plastice întruchipează metaforic și expresiv trăsăturile și moravurile personajelor din imagine.

De-a lungul activității sale, Boris Șirocorad nu a conținut să exerseze genul afișului satiric în care aborda subiecte de ordin social. Criticul de artă Dmitri Golțov menționa despre activitatea artistului Boris Șirocorad din perioada anilor 1945 că „*el deja utilizează cu încredere tehnicile stilistice de gen, tinzând către laconismul și claritatea limbajului grafic, organizarea monumentală a compoziției, și către o exprimare mai amplă și simbolică a temelor*” [1, p. 20].

Printre lucrările plasticianului din perioada 1945-1948 menționăm prezența șarjelor și a portretelor satirice. Reprezentativă în acest caz este imaginea intitulată „Готов к отпльтию” (Gotov k otplytiiu). În această lucrare tipajul și aspectele exterioare ale prototipului au contribuit la crearea unei imagini pline de sarcasm.

În dosarul personal al artistului Boris Șirocorad se menționează faptul că acesta, cu începere din anul 1929 și până în anul 1947, își publică lucrările în ziarul „Комсомольская правда” (Komsomol'skaia pravda) și revista „Смена” (Smena). Aceste ediții dispuneau de un tiraj foarte mare, fapt ce a făcut posibilă răspândirea și popularizarea în rândul cititorilor a imaginilor semnate de către plastician. Lucrările pictorului, caracterizându-se prin expresii ale formelor, proporțiilor, încărcătură semantică și psihologică, reprezintă din plin abilitățile plastice ale lui Boris Șirocorad.

În anii 1946-1949, Boris Șirocorad creează mai multe serii de foi satirice. Referindu-se la această perioadă din activitatea de creație a plasticianului, criticul de artă Dmitri Golțov făcea referință la două tendințe artistice pe care le-a dezvoltat Boris Șirocorad în creația sa. Astfel, una dintre tendințe era orientată spre utilizarea simbolurilor satirice generalizatoare ale căror realizări tematice se dezvoltă în planul filosofic al discursului grafic, unde cu greu se combină realul cu fantasticul, iar alta ține de utilizarea unor forme tot mai iluzorii [1, p. 29].

La 25 februarie 1948, a fost deschisă în orașul Chișinău, în incinta Muzeului de Stat de Arte Plastice al RSSM „Expoziția aniversării celor 30 de ani ai Armatei Sovietice” [2]. Expoziția a fost vernisată pentru publicul larg până pe 30 mai 1948. Au participat 21 de artiști plastici și au fost expuse 64 de lucrări din domeniul graficii, sculpturii, picturii și artelor decorative. În literatura de specialitate, se menționează faptul că Boris Șirocorad, pictor ce exersa vast grafica satirică, a prezentat lucrări realizate în primii ani de după război. Aceste lucrări conțineau o tratare prin pamflet a evenimentelor [2, p. 182-183].

Concomitent cu foile grafice satirice publicate pe paginile presei scrise, se dezvoltă și arta afișului satiric. În această perioadă de timp, dat fiind faptul că graficianul Boris Șirocorad avea până în anul 1945 o experiență fructuoasă în „Окна Правды” (Okna Pravdy) și „Окна ТАСС” (Okna TASS), a continuat să dezvolte arta afișului și în activitatea sa din RSS Moldovenească. Artistul punea priori-

tate pe tratarea satirică a subiectelor și exersa pe larg simbolismul, pamfletul și zoomorfia.

Tot în anul 1948, au fost organizate alte două expoziții, și anume „Expoziția de schițe ale lucrărilor artiștilor plastici preconizate pentru expoziția aniversară din anul 1949”. Aceasta s-a desfășurat în perioada 1-30 octombrie și „Expoziția dedicată celor 30 de ani ai Uniunii Tineretului Comunist Leninist din întreaga Uniune”, ce s-a desfășurat în perioada 25 octombrie – 10 noiembrie. Ambele au fost vernisate în incinta Uniunii Artiștilor plastici sovietici ai Moldovei.

Perioada anilor supuși analizei a fost caracterizată de cunoscutul critic de artă Matus Livșiț astfel: „Expozițiile republicane din anii 1945-1949 arată că perioada aceasta a fost una de cotitură în arta plastică din RSS Moldovenească, că în acești ani finalizează așa-numitul proces de lichidare a formalismului, crește interesul artiștilor plastici față de tematica contemporaneității, sporește considerabil nivelul politic-ideologic al colectivului în întregime” [3, p. 57].

Concluzionând, menționăm că în primii ani de după război, pictorii reflectau în lucrările lor motive actuale pentru timpul respectiv prin intermediul unor mijloace plastice specifice genurilor de artă pe care le practicau. Ca fenomen important al sfârșitului de deceniu remarcăm faptul, că tematica lucrărilor devine preponderent pașnică. Cu alte cuvinte, plasticienii acordă o atenție sporită reprezentării pionierilor, colhoznicilor, eroilor muncii socialiste, ș.a. Drept rezultat al acestei tendințe, graficienii caricaturiști, prin intermediul paletelor artistice specifice graficii satirice, iau în derâdere, batjocoresc, ironizează și satirizează viciile umane și întâmplările nefaste. De menționat, că imaginile satirice apăreau rar în presa periodică a timpului. Exemplu în acest sens, pot servi numerele ziarelor „Moldova Socialistă” și „Молодежь Молдавии” din perioada anilor 1945-1950.

Referințe bibliografice

1. Гольцов Д. Сатирическая графика Бориса Широкограда. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970 / Gol'tsov D. Satiricheskaia grafika Borisa Shirokorada. Kishiniov: Kartia Moldoveniaskie, 1970.
2. Гольцов Д., Зевина А., Лившиц М. Очерки истории изобразительных искусств Молдавии. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1967 / Gol'tsov D., Zevina A., Livshits M. Ocherki istorii izobrazitel'nykh iskusstv Mol-

- davii. Kishiniov: Kartia Moldoveniaske, 1967.
3. Rocaciuc V. Artele plastice din Republica Moldova în contextul sociocultural al anilor 1940-2000. Chișinău: Editura Atelier, 2011, 275 p.
4. Toma L. Procesul artistic în Republica Moldova (1940-2000). Chișinău: Muzeul Național de Artă al Moldovei, 2018, 246 p.
5. Sarcinile artei Moldovei Sovietice. În: Moldova Socialistă. Chișinău, 1945, nr. 205.
6. Советская Молдавия. Кишинев, 17 марта 1946 / Sovetskaia Moldaviia. Kishiniov, 17 марта 1946.
7. Советская Молдавия. Кишинев, 17 мая 1946 / Sovetskaya Moldaviia. Kishiniov, 17 maia 1946.
8. Иллюстрированный каталог: Посвящается XXX годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1948 / Illiustrirovannyi katalog: Posviashchaetsia XXX godovshchine Velikoi Oktiabr'skoi sotsialisticheskoii revoliutsii. Kishiniov: Gosudarstvennoe izdatel'stvo Moldavii, 1948.
9. Arviha Uniunii Pictorilor din Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Inv. 1, d. 790, p. 48, 55, 65-78.
10. Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova. F. 2906, inv. 3, d. 180.

Fig. 1. Iurie Rumeanțev. „К сожалению – бывает...” (K sozhaleniuyu – byvaet...) (1946).

Fig. 2. Șarje. Ziarul Moldova Socialistă, nr. 1, 1946.

Fig. 3. Boris Șirocorad. „В глубинах треста” (V glubinah tresta) (1945).